

6.

DE KRUISTOCHT VAN GEERT WILDERS

DE PVV ALS VERTOLKER VAN EEN
NIEUWE IDENTITEITSPOLITIEK

Merijn Oudenampsen

Introductie

Vlak na de terreuraanslagen van 9/11 was Geert Wilders te gast bij het televisieprogramma Barend en Van Dorp. Wilders, toen nog Tweede Kamerlid voor de vvd, nam stelling tegen de anti-islampolitiek van de rechtse populist Pim Fortuyn. ‘In tegenstelling tot Pim Fortuyn die oproept tot een kruistocht, of wat is het, een Koude Oorlog tegen de islam – wat een verwerpelijke opmerking is omdat hij daarmee alle moslims op één hoop gooit – heb ik van begin af aan gezegd: de islam, daar is niets mis mee, het is een te respecteren godsdienst.’ Volgens de toenmalige rechtsbuiten van de vvd moest er een duidelijk onderscheid gemaakt worden: ‘Ook de meeste moslims ter wereld, maar ook in Nederland, zijn goede burgers waar niets mis mee is. Het gaat om dat kleine stukje moslimextremisme.’¹

Na de oprichting van de Partij voor de Vrijheid (pvv) in 2006 zou Wilders radicaal van mening veranderen. De islam werd door hem beschreven als een gewelddadige ideologie, gericht op de vernietiging van het Westen. De ‘kruistocht tegen de islam’ waar hij in 2001 nog op afgaf, zou uitgroeien tot het allesbepalende agendapunt van de pvv. Het thema islam is zelfs zo’n belangrijke plaats gaan innemen in het partijprogramma, dat de pvv vaak gekarakteriseerd is als een *one-issue* beweging. Wie na vijftien jaar de balans wil opmaken van de maatschappelijke impact van Wilders en de pvv, zal de partij bovenal in dit licht moeten zien.

De pvv is met haar anti-islampolitiek zo beeldbepalend geweest in de Nederlandse politiek, dat het soms moeilijk is daar een voorstelling van te maken zonder de continue media-interventies van de pvv in gedachten. De werkelijke invloed van de pvv is echter lastig concreet te maken. Enerzijds omdat de anti-islampolitiek van Wilders niet exclusief is voor de pvv, maar afgekeken is van andere Nederlandse politici – in het bijzonder Fortuyn en de vvd'ers Ayaan Hirsi Ali en Frits Bolkestein. Anderzijds omdat deze invloed in mindere mate tot uiting is gekomen in concreet beleid, en eerder af te meten is aan het politieke klimaat en zelfs de politieke taal die overheerst.

Pim Fortuyn op het congres van Leefbaar Nederland op 25 november 2001, waar hij tot lijsttrekker van die partij werd verkozen.

De politicologen Huib Pellikaan, Sarah de Lange en Tom van der Meer verklaarden de doorbraak van Fortuyn uit het feit dat hij een nieuwe politieke tegenstelling leidend wist te maken, die vanaf dat punt het politieke spel ging bepalen.² De auteurs baseerden hun analyse op het werk van de beroemde Amerikaanse politicoloog Elmer Schattschneider, die de essentiële rol van conflict in de moderne democratie heeft benadrukt. Volgens Schattschneider wordt het politieke veld

gestructureerd aan de hand van een beperkt aantal scheidslijnen of conflictdimensies. Tijdens de paarse coalities in de jaren negentig, zo stelden de drie politicologen, verflauwden de oude sociaaleconomische en levensbeschouwelijke scheidslijnen die voorheen de politieke agenda bepaalden. Het stelde Fortuyn in staat een nieuwe conflictdimensie leidend te maken die draaide om culturele identiteit, meer in het bijzonder het thema islam, immigratie en multiculturalisme. De opkomst van deze tegenstelling ging vergezeld van een nieuw politiek discours – een nieuwe identiteitspolitiek – waarin een groots beschavingsconflict werd geschetst tussen het Westen en de islam. Waar Fortuyn deze sociaal-culturele scheidslijn voor het eerst leidend heeft weten te maken, daar heeft de pvv een centrale rol gespeeld in de besteding daarvan.

Deze bijdrage richt zich daarmee op het politieke discours en de aanbodzijde van de politiek. Het betoog valt uiteen in twee delen. Allereerst wordt kort ingegaan op de theorie van Schattschneider en haar relevantie voor de weging van de rol van de pvv. Vervolgens wordt een historisch overzicht gegeven van de opkomst en invloed van deze nieuwe identiteitspolitiek.

Een nieuwe conflictdimensie

In 1960 kwam Schattschneiders boek *The Semi-Sovereign People* uit.³ In essentie bouwt hij daarin voort op de opvatting van de Oostenrijkse econoom en politieke wetenschapper Joseph Schumpeter, die democratie definieerde als keuze tussen onderling concurrerende elites. De politieke concurrentie, aldus Schattschneider, is gestructureerd aan de hand van een aantal scheidslijnen. Welke conflicten dominant zijn binnen een bepaalde politieke context, bepaalt ook wat voor type politieke ideeën en politieke eisen voor het voetlicht komen. Bepaalde conflicten kunnen daarbij op de voorgrond treden en vervolgens ingesleten raken, waardoor alternatieve verhalen nauwelijks meer aan bod komen.

Belangrijk is dat politieke strijd niet enkel een reflectie is van al bestaande sociale en politieke tegenstellingen onder het electoraat, maar ook een structuur verschaft waarin deze coherentie en relevantie krijgen voor burgers. Kiezers zeiden over Fortuyn en Wilders: ‘hij zegt wat ik denk’. Volgen we Schattschneider, dan bedoelen ze daarmee: ‘hij

neemt een positie in het politieke veld in, waardoor ik mijn mening in politieke zin kan plaatsen.' Anders gezegd: politieke partijen en opiniemakers hebben een belangrijke vormende invloed op de scheidslijnen die centraal staan in de politiek. Zij kunnen kiezers mobiliseren en socialiseren aan de hand van een bepaalde tegenstelling en deze zo verder consolideren. Politiek draait daarmee ook om het 'bevrozen' van de bestaande scheidslijnen en het voorkómen van het opkomen van andere scheidslijnen, waardoor buitenstaanders opeens een kans kunnen krijgen. De meest krachtige en vernietigende vorm van politieke strategie, aldus Schattschneider, is om de aandacht te verleggen van het ene conflict naar het andere.

De Leidse politicoloog Peter Mair bouwde voort op Schattschneider in zijn werk over veranderende partijsystemen en benadrukte daarbij de vormende rol van partijelites:

It is they who ultimately set the agenda, and it is they who ultimately determine the terms of references through which we, as voters and citizens, understand and interpret the political world.⁴

In de lezing van Mair zijn het politieke partijen die burgers mobiliseren en 'inculcate a set of enduring political identities'.⁵ Alhoewel het woord 'discours' niet of nauwelijks voorkomt in zijn werk, benadrukt Mair wel dat toonaangevende scheidslijnen gepaard gaan met een bepaalde politieke taal waartoe ieder die aan het debat deelneemt zich moet verhouden:

There is, in short, a prevailing language of politics, which obliges certain issues to be translated before they can even enter the debate, and which often acts to freeze out other alternative perspectives more or less completely.⁶

In de twintigste eeuw was lange tijd een hoofdrol weggelegd voor de sociaaleconomische links-rechtsconflictdimensie. Mair observeerde echter dat het belang van deze tegenstelling navenant was afgenomen in de jaren negentig. De impact van Fortuyn en het rechts-populisme wordt in het verlengde van zijn analyse dan ook gezien als een gevolg van het feit dat Fortuyn een nieuwe culturele tegenstelling dominant

wist te maken op het gebied van islam, immigratie en integratie, waartoe alle partijen zich gingen verhouden.⁷ Het bestaande onderzoek op dit terrein heeft zich bovenal geconcentreerd op de vraagzijde van deze nieuwe scheidslijn (de veranderde attitudes onder de bevolking met betrekking tot islam, immigratie en integratie).⁸ De aanbodzijde, waar deze bijdrage zich op richt, heeft relatief minder aandacht gekregen.⁹

De opkomst van de sociaal-culturele scheidslijn ging gepaard met de entree van een nieuw identiteitspolitiek discours, dat zich in de daaropvolgende jaren ontwikkelde tot de dominante taal van de Nederlandse politiek, waaraan andere (sociaaleconomische) tegenstellingen ondergeschikt werden gemaakt. Alhoewel Fortuyn niet degene was die deze identiteitspolitiek het eerst had ontwikkeld, was hij degene die deze voor het eerst leidend wist te maken. De invloed van de pvv ligt er bovenal in dat zij in de daaropvolgende jaren deze identiteitspolitiek verder heeft weten uit te bouwen, en zo de dominantie van de sociaal-culturele conflictdimensie heeft weten te 'bevrozen'. In een poging de pvv de wind uit de zeilen te nemen, hebben de gevestigde partijen deze identiteitspolitiek veelal in meer gematigde vorm overgenomen.

De opkomst van deze sociaal-culturele tegenstelling beperkt zich natuurlijk niet tot Nederland. In heel de westerse wereld is er sprake van een trend van groeiend anti-moslimsentiment, die als onderdeel wordt gezien van een diepere verschuiving in partijsystemen, van sociaaleconomische naar culturele scheidslijnen. De islam is een symbolisch referentiepunt geworden voor een hele waaier aan culturele ongenoegens in de Europese politiek, waaronder genderongelijkheid, homorechten, seksuele vrijheid, de rol van de Europese Unie, secularisme, de teloorgang van het christendom, ongenoegens over raciale diversiteit en demografische zorgen.¹⁰ Deze internationale tendens betekent echter niet dat het succes van een dergelijke identiteitspolitiek een gegeven is. Zelfs al is er een voedingsbodem aanwezig, dan zijn er alsnog concrete politieke inspanningen nodig om een dergelijke voedingsbodem politiek vrucht te doen dragen.

De botsing der beschavingen

De oorsprong van deze nieuwe identiteitspolitiek is te herleiden tot de val van de Berlijnse Muur en het einde van de Koude Oorlog. De

oude (geo)politieke tegenstellingen verloren aan betekenis. De Amerikaanse neoconservatief en politicoloog Francis Fukuyama lanceerde in 1989 zijn beroemde stelling over het einde van de geschiedenis, in het neoconservatieve kwartaalblad *The National Interest*. Met zijn stelling doelde Fukuyama op het definitief wegvallen van ideologisch conflict: de alternatieven voor de liberale marktorde hadden het onderspit gedolven.¹¹ Zijn these ontlokte onmiddellijk een storm aan reacties. Velen stelden dat het communisme nog lang niet dood en begraven was, anderen wezen naar de islam als nieuwe rivaal voor de liberale democratie.¹² De politicoloog en neoconservatief Samuel Huntington, de voormalige promotor van Fukuyama, kwalificeerde diens stelling in het daaropvolgende nummer als intellectuele gril. Huntington verwees naar het eerdere debat over het einde van de ideologie in de jaren zestig, toen men dacht dat religie, etniciteit en nationalisme zouden verwateren door modernisering. Dat was prematuur gebleken, want dit soort identiteiten hadden zich in de jaren tachtig ontwikkeld tot ‘the dominant bases of political action in most societies’. ‘The revival of religion is now a global phenomenon’, zo stelde Huntington vast.¹³

Daarmee gaf Huntington alvast een voorschot op zijn eigen grote verhaal. In 1993 publiceerde hij het essay ‘The Clash of Civilizations?’ in het tijdschrift *Foreign Affairs*. Daarin stelde hij dat de oude ideologische tegenstellingen uit de Koude Oorlog vervangen zouden worden door een nieuwe identiteitspolitiek, oftewel tegenstellingen op basis van religieuze en culturele identiteit: ‘As people define their identity in ethnic and religious terms, they are likely to see an “us” versus “them” relation existing between themselves and people of different ethnicity or religion’, aldus Huntington.¹⁴

Volgens Huntington kon de wereld tegen het einde van de twintigste eeuw onderverdeeld worden in een reeks van acht wereldbeschavingen. ‘The fault lines between civilizations will be the battle lines of the future.’ Conflict zou in toenemende mate plaatsvinden tussen deze beschavingen, in het bijzonder de westerse christelijke beschaving aan de ene kant, en de islamitische en confucianistische beschaving aan de andere zijde. Hij beschreef hiermee niet enkel een ontwikkeling van attitudes aan de basis; een dergelijke identiteitspolitiek zou in zijn ogen een belangrijk deel gaan uitmaken van de strategieën van politieke elites:

Decreasingly able to mobilize support and form coalitions on the basis of ideology, governments and groups will increasingly attempt to mobilize support by appealing to common religion and civilization identity.¹⁵

Het essay van Huntington kon op twee manieren gelezen worden: als beschrijvende analyse of als een politieke aanbeveling (om conflict opnieuw te definiëren, in de geest van Schattschneider). Het prescriptieve karakter van Huntingtons theorie kwam duidelijk naar voren in het geruchtmakende boek waartoe hij zijn essay had uitgewerkt: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. In een beroemde passage in de inleiding haalde hij een karakter aan uit de roman *Dead Laagoon* van de auteur Michael Dibdin. Hierin wordt een nationalistische demagoog opgevoerd, die verkondigt dat ‘There can be no true friends without true enemies. Unless we hate what we are not, we cannot love what we are.’¹⁶ Degenen die deze waarheden probeerden te ontkennen, verloochenden zichzelf en hun cultuur, aldus de demagoog.

Huntington omarmde dit vriend-vijandenken en bombardeerde dit tot centrale filosofie van een nieuw tijdperk, hij noemde het ‘a grim *Weltanschauung* for this new era’. ‘For peoples seeking identity and reinventing ethnicity, enemies are essential, and the potentially most dangerous enmities occur across the fault lines between the world’s major civilizations.’¹⁷ Huntington wees bovenal op de islamitische beschaving als een mogelijke bron van vijandschap voor het Westen. ‘[The] centuries-old military interaction between the West and the Islam is unlikely to decline. It could become more virulent,’ zo suggereerde hij.¹⁸

Huntington had de term ‘botsing der beschavingen’ niet zelf gemunt. Dat was de aan Stanford University verbonden oriëntalist Bernard Lewis, die al sinds de jaren vijftig een dergelijke clash verkondigde.¹⁹ Hij publiceerde in 1990 – een maand na aanvang van de Eerste Golfoorlog – het essay ‘The Roots of Muslim Rage’ in het Amerikaanse opinieblad *The Atlantic*. Hierin beschreef Lewis de opkomst van het moslimfundamentalisme. Hij stelde dat dit de terugkeer betekende van een oude vijandelijkheid die de islam als beschaving altijd al had gekoesterd richting het Westen.

This is no less than a clash of civilizations – the perhaps irrational but surely historic reaction of an ancient rival against

our Judeo-Christian heritage, our secular present, and the worldwide expansion of both.²⁰

Het waren volgens Lewis niet de westerse interventies in het Midden-Oosten, of de westerse steun voor dictators die tot zo veel afkeer van het Westen leidden. Nee, de onmin richting het Westen onder moslims was bovenal cultureel en religieus gemotiveerd:

It goes beyond hostility to specific interests or actions or policies or even countries and becomes a rejection of Western civilization as such, not only what it does but what it is, and the principles and values that it practices and professes. These are indeed seen as innate evil, and those who promote them or accept them as the 'enemies of God'.²¹

Lewis kwam tot deze alarmerende conclusie omdat hij het moslim-fundamentalisme en diens afkeer van het 'goddeloze' Westen als maatgevend beschouwde voor de moslimwereld in haar geheel. Het moslimfundamentalisme dat in de jaren negentig opgang vond, werd door Lewis niet beschreven als een extreme of buitengewone interpretatie van de islam. Hij karakteriseerde het als een authentieke herbronning, een terugkeer naar de 'classical Islamic view'. Deze analytische zet nam Huntington over. In zijn 'Clash of civilizations'-essay spelen fundamentalistische bewegingen een belangrijke rol als authentieke vertegenwoordigers van beschavingen: ze verschaffen beschavingen hun religieuze identiteit en 'verenigen' deze.²²

Als nieuw ideologisch discours had de theorie van de botsing der beschavingen een aantal concrete politieke implicaties. Zoals de Franse islamdeskundige Gilles Kepel opmerkte, werd het overgeleverde vijandbeeld uit de Koude Oorlog van een centraal georganiseerde ideologische rivaal (de communistische Sovjet-Unie) opnieuw gebruikt en op een wereldreligie geplakt die in werkelijkheid zeer verdeeld was.²³ De 'islamitische beschaving' was volgens Kepel nog eerder met zichzelf in conflict dan met het Westen. Het theocratische regime in Saoedi-Arabië bijvoorbeeld, waar de meerderheid van de 9/11-vliegtuigkapers vandaan kwam, was al tijden een belangrijke westerse bondgenoot. Het land was tegelijkertijd in een langsepende geopolitieke machtsstrijd verwickeld met het islamitische regime in

Iran. De islam als beschaving is politiek, ideologisch en religieus veel sterker gefragmenteerd dan de Sovjet-Unie dat was, aldus Kepel. Mekka is niet het Moskou van de islam.

Tegelijkertijd leidde de retoriek van de botsing der beschavingen ook tot een herdefiniëring van de westerse identiteit. Lewis en Huntington benadrukten het christelijke karakter van de identiteit van het Westen, en portretteerden de westerse seculiere moderniteit als een product van het christendom, als 'joods-christelijk' erfgoed. De moderne liberale waarden in het Westen werden zo van een christelijk cultureel etiket voorzien en tegelijkertijd tegenover de islam gesteld. De theorie gaat er daarmee van uit dat het Westen en de islam twee losstaande culturele monolieten zijn die fundamenteel incompatibel en antagonistisch zijn. Deze culturele tegenstelling werd tot inzet gemaakt van een nieuw ideologisch conflict op wereldschaal, dat draaide om twee uiterste polen: de afwijzing van het Westen door moslims, of hun omarming van westerse waarden. De kracht en vitaliteit van culturen waren daarbij van centraal belang. Degenen die kanttekeningen plaatsten bij de superioriteit van de westerse cultuur (de cultuurrelativisten) werden op zijn best als ondermijnend en op zijn slechtst als cultuurverraders gezien.

Een koude oorlog tegen de islam

Het discours van de botsing der beschavingen vond ook in Nederland snel opgang, in de nasleep van de val van de Berlijnse Muur november 1989. In de zomer van dat jaar had Francis Fukuyama zijn these over het einde van de geschiedenis gepresenteerd. In een debat aan de Universiteit Leiden op 7 december 1989 reageerde toenmalig vvd-leider Frits Bolkestein afwijzend. Bolkestein ontleende veel inspiratie aan het neoconservatisme en volgde de Amerikaanse intellectuele ontwikkelingen op de voet.²⁴ In een inleiding die in *de Volkskrant* werd gepubliceerd onder de droge titel 'Einde van de geschiedenis laat nog even op zich wachten', somde Bolkestein zijn kritiek op.²⁵ Net als Huntington stelde hij dat de geschiedenis niet ten einde was. Bolkestein identificeerde in het bijzonder de islam als een 'concurrerende ideologie' voor het Westen: 'Feit blijft dat de wereld een miljard moslims telt, van wie velen hun godsdienst superieur achten aan het "goddeloze,

materialistische en egoïstische liberalisme” van het Westen.’ Hij wees daarbij op demografische factoren, op de leden van de gefrustreerde islamitische intelligentsia die ‘avond aan avond de televisiebeelden van onze postmoderne samenleving te zien krijgen’, op de Rushdie-affaire en de controverse in Frankrijk over de hoofddoek.

Deze stelling werkte Bolkestein in 1991 verder uit in een controversiële lezing voor het congres van de Liberale Internationale in Luzern. De tekst maakte een storm van reacties los. Het vormde het startschot van het ‘minderhedendebat’, dat de Nederlandse politiek in de daaropvolgende jaren zou gaan bepalen:

De Europese beschaving, wat zij verder ook op haar geweten mag hebben, is doordrenkt van de waarden van het christendom. Ook een liberale politicus zal dat erkennen. Na een lange geschiedenis met tal van zwarte bladzijden hebben rationalisme, humanisme en christendom een aantal fundamentele politieke beginselen voortgebracht, zoals: de scheiding van kerk en staat, de vrijheid van meningsuiting, de verdraagzaamheid en de non-discriminatie. Het liberalisme claimt universele geldigheid en waarde voor deze beginselen. Dat is zijn politieke visie. Dit betekent dat volgens het liberalisme een beschaving die deze beginselen in ere houdt, hoger staat dan een beschaving die dat niet doet.²⁶

Volgens Bolkestein vormde de aanwezigheid van een groot aantal moslimmigranten een bedreiging voor de Europese waarden, die compromisloos verdedigd moesten worden. Dat was des te urgenter vanwege het ‘cultuurrelativisme’ van progressieve intellectuelen, die de ernst van deze bedreiging ontkenden. Bolkesteins lezing in Luzern vormde in feite een vertaling van Lewis’ theorie van de botsing der beschavingen naar het integratiedebat, waarbij de integratie van moslimmigranten gepresenteerd werd als een conflict met een ‘concurrerende ideologie’: de islamitische beschaving. In plaats van universele waarden te formuleren die boven culturen verheven zijn en daardoor als bindmiddel kunnen dienen voor burgers met verschillende culturele achtergronden, worden liberale waarden in dit discours gekoppeld aan de christelijke cultuur en tot inzet gemaakt van een nieuwe identiteitspolitiek.

Pim Fortuyn werkte deze identiteitspolitiek verder uit en radicaliseerde deze in zijn boek uit 1997, *Tegen de islamisering van onze cultuur. De Nederlandse identiteit als fundament*. Fortuyn bouwde hierin duidelijk voort op Huntington en diens ideeën over het gebruik van vriend-vijandtegenstellingen in de politiek. Hij introduceerde zich bij een journalist van *The Wall Street Journal* als ‘de Samuel Huntington van de Nederlandse politiek’.²⁷ Het probleem waar Fortuyn het boek mee begint, is verrassend genoeg niet de islam; het is de identiteitscrisis van het Westen sinds het einde van de Koude Oorlog:

Het wegvallen van de vijand, het staatssocialisme, laat ons echter achter als een keizer zonder kleren. Onze eigen energie, positieve instelling en identiteit waren te veel verward geraakt met het beeld dat wij ons van het land hadden gevormd. Wij waren alles wat zij niet waren. Het blijkt moeilijk om, als dat beeld wegvalt, een beeld van onszelf op te bouwen, waarin wij in positieve en negatieve termen zeggen wie we zijn, wat we willen, wat ons drijft en waar we vandaan komen.²⁸

In zijn boek prijst Fortuyn de Amerikaanse president Ronald Reagan en diens beschrijving van de Sovjet-Unie als ‘het rijk van de duivel’. Fortuyn noemt dit een ‘zeer succesvolle strategie die beslist voor herhaling vatbaar is’ als het aankomt op de islam.²⁹ In de week voor de moslimfundamentalistische aanslagen van 9/11 publiceerde Fortuyn een column in *Elsevier* waarin hij oproept tot een koude oorlog tegen de islam. ‘De rol van het communisme’ als bedreiging voor westerse waarden ‘was overgenomen door de islam’.³⁰ De politieke doorbraak van Fortuyn in de media en de peilingen viel samen met de mondiale geopolitieke aardverschuivingen in de nasleep van 9/11 en de daaropvolgende oorlog tegen terreur onder leiding van de Amerikaanse president George W. Bush. In de tweede editie van *Tegen de islamisering van onze cultuur*, uitgegeven in reactie op 9/11, zou Fortuyn de betekenis van zijn oproep nog verduidelijken:

Vóór de aanslagen in de VS heb ik in mijn voorlaatste column in *Elsevier* opgeroepen tot een koude oorlog tegen de islam. Ik bedoelde daarmee net als de voorgaande koude

oorlog – dat is dus een oorlog met argumenten en in woorden, geen hete, gewapende oorlog – tegen het communisme, een ideologische strijd met de islam, met als doel de aanhangers daarvan ervan te overtuigen dat zij beter af zijn, indien zij loyaal en royaal de kernnormen en -waarden van de moderniteit omarmen.

De mogelijkheid van een gemoderniseerde, westerse islam blijft echter buiten beeld binnen dit discours, omdat het Westen en de islam immer als elkaars tegenpolen fungeren. Zo schrijft Fortuyn over ‘onoverbrugbare verschillen’ tussen de Nederlandse ‘joods-christelijke humanistische cultuur’ en de cultuur van de islam, zelfs in haar ‘liberale varianten’.³¹ De koude oorlog tegen de islam is voor Fortuyn in essentie een ideeënstrijd om de *hearts and minds* van moslims te winnen, om ze ervan te overtuigen hun geloof achter zich te laten en te kiezen voor de normen en waarden van het Westen. Fortuyn eindigt het boek dan ook met een oproep tot verdediging van de westerse normen en waarden, ‘met het woord als wapen’.

Belangrijk is dat in de Verenigde Staten immigratie en integratie niet op deze wijze gepolitiseerd zouden worden (tot het aantreden van de Amerikaanse president Donald Trump in januari 2017). In het boek van Huntington ligt de nadruk bovenal op geopolitiek en buitenlands beleid, en zelfs op dat terrein zou dit discours niet politiek dominant worden.³² George W. Bush benadrukte dat zijn regering een strijd tegen terreur voerde en niet tegen de islam. ‘The face of terror is not the true faith of Islam’, stelde hij kort na 9/11. De Amerikaanse bevolking moest weten dat aanslagen op onschuldige burgerslachtoffers ‘violate the fundamental tenets of the Islamic faith’ en dat de moslimbevolking met respect behandeld diende te worden.³³ De stellingname van Geert Wilders bij Barend en Van Dorp, tegen de ‘kruistocht’ van Fortuyn, had eenzelfde teneur. Wilders liep in 2002 en 2003 weliswaar voorop in de strijd tegen moslimextremisme en fundamentalistische regimes, maar zag de islam als zodanig nog niet als vijand.

Na 9/11 won de these van de botsing der beschavingen om begrijpelijke redenen aan overtuigingskracht. Een nieuwe stem maakte opgang, die een belangrijke invloed zou uitoefenen op Geert Wilders. De Somalische islamcritica Ayaan Hirsi Ali maakte haar geruchtmakende entree in de maanden na 9/11. Ze zou vanaf 2003 een controversiële politieke

carrière bij de VVD doorlopen, waar ze nauw samenwerkte met Wilders, die haar islamkritiek voor een belangrijk deel zou overnemen.

Hirsi Ali had in haar jeugd deel uitgemaakt van de moslimfundamentalistische beweging. Ze had het werk van islamisten gelezen als Sayyid Qutb en Abul Ala Maududi, die de islam in de twintigste eeuw probeerden te moderniseren en opnieuw uit te vinden als een geïntegreerde politieke ideologie die kon concurreren met moderne westerse ideologieën als het nationalisme, communisme en liberalisme. Deze islamisten pleitten voor een nationale staat die de islam zou invoeren als een geïntegreerd maatschappelijk systeem dat economie, maatschappij en politiek omvat. Zij gaven nieuwe betekenis aan de jihad als een leninistische revolutionaire voorhoedestrijd tegen ongelovige regeringen. Ook al zijn deze nationale staat en de revolutionaire strijd onmiskenbaar een moderne vinding, zij presenteerden deze visie als de 'ware' en 'zuivere' islam, in tegenstelling tot de verouderde denkbeelden van traditionele geestelijken.³⁴

Na haar aankomst in Nederland en haar studie politicologie in Leiden (waar ze onder meer les kreeg van islamcriticus Paul Cliteur), zou Hirsi Ali het werk van Bernard Lewis en Samuel Huntington ontdekken, waar ze haar eigen islamkritiek op baseerde.³⁵ In navolging van Lewis beschreef Hirsi Ali de zojuist genoemde fundamentalistische stroming binnen de islam consequent als 'de ware islam'. Anders gezegd: in haar boeken nam Hirsi Ali de fundamentalistische interpretatie van de islam over, en gebruikte deze als basis voor haar kritiek op de religie in haar geheel. In haar ogen zijn de denkbeelden van de Al Qaida-leider Osama Bin Laden geen extreme en gewelddadige interpretatie van de islam. Het is de religie zelf die inherent extreem, totalitair en gewelddadig is. De werkelijke bron van de aanslagen van 9/11 was dan ook niet Bin Laden, maar de islam. 'De profeet Mohammed was de morele leider, niet Bin Laden.'³⁶

Het vormde een voorbode van Wilders' stelling dat de islam geen religie is, maar een totalitaire ideologie. Hirsi Ali werd zo een van de belangrijkste vertolkers van de botsing der beschavingen in Nederland. De brute moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh verscherpten de tegenstellingen verder in Nederland. Geert Wilders en Ayaan Hirsi Ali moesten vanwege doodsbedreigingen onderduiken. Het publieke debat escaleerde en het beeld begon post te vatten dat Nederland daadwerkelijk een frontlinie was in de wereldwijde botsing

der beschavingen. 'The greatest advantage of Huntington's civilizational model of international relations is that it reflects the world as it is – not as we wish it to be', zou Hirsu Ali later schrijven in *The Wall Street Journal*. 'It allows us to distinguish friends from enemies.'³⁷

De islamdenkbeelden van Geert Wilders

De islamdenkbeelden van Geert Wilders bouwen in belangrijke mate voort op de eerdergenoemde auteurs, later aangevuld met meer obscure samenzweringstheorieën.³⁸ Door de jaren heen is een duidelijk proces van radicalisering te zien. Wilders en Hirsu Ali schreven in 2003 samen in *NRC Handelsblad* het opiniestuk 'Tijd voor een liberale jihad'. Daarin pleitten zij voor de felle bestrijding van extremistische imams, door het sluiten van moskeeën en scholen die door Saoedi-Arabië gefinancierd worden. Ondanks de scherpe toon van het artikel wordt nog een duidelijk onderscheid gemaakt tussen moslimextremisme en de islamitische mainstream die daartegen beschermd moet worden: 'Zeker niet alle imams zijn radicaal, en evenmin zijn alle gelovigen fundamentalisten. Maar de historie leert ons dat radicale bewegingen snel en onverwachts een olievlekwerking kunnen krijgen.'³⁹

Ook in *Kies voor Vrijheid* uit 2005 stelt Wilders nog dat de groep 'die in feite een fascistische ideologie aanhangt' een extremistische minderheid is onder de moslims. Deze groep zou in Nederland slechts uit 'een paar honderd man' bestaan.⁴⁰ Daarnaast is er een grotere groep van vijf procent die volgens Wilders gekozen zou hebben voor de radicale islam, en die met enige moeite nog op andere gedachten gebracht zou kunnen worden. De overgrote meerderheid van de moslims is 'niet extreem, terroristisch of crimineel'. Wilders beschuldigt op dit punt de overheid ervan dat 'zij geen onderscheid heeft gemaakt tussen radicalen en niet-radicalen', want zo ontstaat 'het beeld dat alle imams en alle moskeeën niet deugen, en eigenlijk ook alle moslims niet'. 'De meerderheid van de gematigde moslims', zo schrijft Wilders, 'worden volstrekt ten onrechte, over een kam geschoren met kwaadwillenden.'⁴¹ Het is alleszins opvallend. Want niet lang daarna zou Wilders zelf degenen worden die structureel weigert een dergelijk onderscheid te maken.

Met de oprichting van de PVV radicaliseert de islamvisie van Wilders verder. Het eerste partijprogramma *Klare wijn* uit 2006 stelt dat

de islam 'in zijn politiek-theologische uitwerking' een 'beweging is die zich tegen de westerse beschaving als zodanig richt'. Door de komst van moslimimmigranten is de verdediging van de westerse identiteit geboden. De 'zuivere islam' is volgens de pvv 'intrinsiek a-democratisch'. De Nederlandse moslimgemeenschap kan niet vertrouwd worden om de orde en spelregels van de Nederlandse rechtsstaat te accepteren, en vandaar dat hen niet evenveel 'grondwettelijke rechten en vrijheden' toekomen als andere groepen in Nederland. Liberale, 'werkelijk gematigde moslims' daarentegen verdienen steun.⁴²

Ook dit laatste voorbehoud verdwijnt het jaar daarop. 'Ik roep het al jaren: een gematigde islam bestaat niet', schrijft Wilders in augustus 2007 in *de Volkskrant*. Hij bepleit een verbod op de Koran, een boek dat hij vergelijkt met *Mein Kampf* van Adolf Hitler: 'De kern van het probleem is de fascistische islam, de zieke ideologie van Allah en Mohammed zoals neergelegd in de islamitische *Mein Kampf*: de Koran.'⁴³ Wilders komt tot deze conclusie door de gelijkstelling van het moderne moslimfundamentalisme van Qutb en Maududi met de gehele religie, een discursieve strategie die vvd'er Hirsi Ali al eerder had toegepast. In het uitvoerigste boek van Wilders, *Marked for Death. Islam's War Against the West and Me*, wordt de islamist Maududi dan ook herhaaldelijk opgevoerd als fundering voor de claim dat islam geen religie is, maar een totalitaire antiwesterse ideologie:

Islam is not merely a religious creed [but] a revolutionary ideology,' Pakistani Salafist leader Syed Abdul Ala Maududi declared, 'and jihad refers to that revolutionary struggle... to destroy all states and governments anywhere on the face of the earth, which are opposed to the ideology and program of Islam.'⁴⁴

Wat Wilders nog eerder beschreef als een radicale of extremistische minderheidsstroming binnen de islam, wordt nu het gezicht van de religie als zodanig. Een rapport van de Raad van Europa wijst erop dat het op deze wijze door elkaar halen van moslimfundamentalisme en islam, een strategie is die terugkomt bij verschillende radicaal-rechtse partijen, zoals het Franse Front National, de Nederlandse pvv, het Belgische Vlaams Belang, en de Schweizerische Volkspartei.⁴⁵ Zo komt Wilders tot zijn kruistocht tegen de islam. De verdere radicalisering

van zijn islamvisie lijkt daarmee niet een direct psychologisch gevolg van de moord op Theo van Gogh of de bedreigingen aan zijn adres, zoals politicoloog Meindert Fennema heeft geopperd.⁴⁶ De radicalisering valt samen met de electorale uitbouw van zijn partij, enkele jaren na deze gebeurtenissen.

In bredere zin kunnen we stellen dat Wilders voortbouwt op de botsing der beschavingentheorie van Bernard Lewis, zoals die eerder is toepast op het Nederlandse immigratie- en integratiedebat door Bolkestein, Fortuyn en Hirsi Ali. Het is hetzelfde identiteitspolitieke discours dat geconstrueerd is rond een wij-zijtegenstelling tussen het moderne, joods-christelijke Westen en de ‘achterlijke’ islam. Referenties aan de kruistochten en de slag bij Wenen plaatsen hedendaagse immigratie- en integratieproblematiek in het licht van een eeuwenoude beschavingsstrijd.⁴⁷ De pvv pleit er daarbij voor om het non-discriminatiebeginsel uit artikel 1 van de Grondwet te vervangen door een verklaring over de joods-christelijke en humanistische bronnen van de westerse beschaving:

Onze Grondwet zegt niets over onze identiteit en afkomst. En dat is een gemiste kans omdat juist deze tekst een opsomming biedt van bijvoorbeeld onze rechten en vrijheden, de belangrijkste verworvenheden van de democratische rechtsstaat. Die democratische rechtsstaat is ontstaan vanuit een eeuwenoude discussie tussen de twee tradities die onze cultuur hebben geschapen: de joods-christelijke en de humanistische. De normen en waarden zoals die in het spanningsveld tussen deze tradities zijn voortgebracht, vormen onze dominante cultuur, en die verdient het als zodanig in een nieuw artikel 1 van onze Grondwet te worden vastgelegd. Zij vormen niet alleen de basis maar ook de grenzen van onze beschaving.⁴⁸

Moslims worden zo op symbolische wijze uitgesloten van de Nederlandse identiteit. Het partijprogramma verwijst daarbij naar Frits Bolkestein – en diens uitspraken in de jaren negentig over de christelijke en humanistische bronnen van de westerse cultuur – als inspiratie. Bij Wilders echter neemt de anti-islamretoriek een meer extreme en

radicale vorm aan dan bij zijn voorgangers. Vier punten zijn in dit verband het vermelden waard.

Ten eerste ziet de pvv islamisering nu als een gecoördineerd plan. Bolkestein, Fortuyn en Hirsi Ali zagen de islam als een ideologische rivaal voor het Westen, en pleitten voor de krachtige verdediging van de westerse waarden. Migratie uit moslimlanden werd door hen echter niet gezien als een gecoördineerd islamiseringsproject. De pvv portretteert immigratie uit moslimlanden (en hoge geboortecijfers onder moslims) als onderdeel van een islamitisch kolonisatieproject. De partij verkondigt de Eurabië-samenzweringstheorie van de Egyptische auteur Bat Ye'or. Die theorie stelt dat er een geheim plan bestaat om Europa te islamiseren, bekokstoofd in de jaren zeventig door de Europese Gemeenschap en de Arabische Liga.⁴⁹ Wilders gebruikt daarbij het begrip *takiyya* – het idee dat moslims van hun religie mogen liegen om hun ware aard te verbergen – om te suggereren dat gematigde moslims niet te vertrouwen zijn.

Ten tweede worden Nederlandse elites niet enkel passiviteit, maar ook medeplichtigheid verweten. Het verwijt van de pvv aan de gevestigde elites is niet meer dat zij passief blijven en lijden aan politieke correctheid, multiculturalisme en/of cultuurrelativisme. Elites krijgen een actieve rol toebedeeld. In een rede tijdens het proces tegen Wilders in de jaren 2010-2011 vanwege zijn mogelijk strafbare uitspraken over de islam, spreekt de pvv-leider over 'de multiculturalistische elites die een totale oorlog tegen hun bevolking uitvechten'.⁵⁰ pvv-ideoloog Martin Bosma schrijft in zijn boek over een pact tussen links en de islam om *dhimmi's* (een term voor niet-moslims die onder een islamitisch regime een religieuze belasting betalen) van de Nederlandse bevolking te maken.⁵¹

Ten derde is de toon apocalyptischer geworden. Vertolkers van het idee van een botsing der beschavingen in Nederland zijn aanvankelijk geen ondergangsendenkers. Zo schrijft ook Wilders in *Kies voor Vrijheid* uit 2005 dat moslims voor de democratie kunnen worden gewonnen. Al snel verandert de toon en spreekt hij over een 'tsunami van islamisering'. 'Overall in Europa gaan de lichten uit', zegt Wilders ten tijde van zijn eerste proces.⁵² In de jaren daarop schernt hij herhaaldelijk met een volksofstand en zelfs een burgeroorlog: 'Ik hoop dat we in Nederland afscheid kunnen nemen van premier Rutte zodat er geen burgeroorlog komt', zo stelt Wilders in 2016.⁵³

Ten vierde laat de PVV zich minder gelegen liggen aan de liberale rechtsorde. Al in zijn tijd als VVD-Kamerlid pleitte Wilders voor het preventief oppakken van terreurverdachten en het partijprogramma *Klare wijn* stelt voor om moslims minder 'grondwettelijke rechten en vrijheden' te doen toekomen dan andere Nederlanders. Maar na 2006 wordt de opstelling radicaler. De PVV is tegen godsdienstvrijheid voor moslims, tegen de vrijheid van onderwijs, wil overlast gevende moslimjongeren harder kunnen aanpakken en hen in het uiterste geval het Nederlandse paspoort ontnemen. De PVV is eveneens een voorstander van het opzeggen van internationale verdragen zoals het Vluchtelingenverdrag en het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (zie hiervoor de bijdrage van Voerman en Mazzoleni in deze bundel).

De nalatenschap van de PVV

De aanslagen van 9/11 in 2001, met daaropvolgend de moord op Theo van Gogh in 2004, zorgden ervoor dat moslims en islam in het brandpunt van de maatschappelijke en politieke aandacht zijn komen te staan. Met haar talloze interventies en continue aanwezigheid in de media heeft de PVV er in belangrijke mate toe bijgedragen dat deze culturele strijdpunten in de periode na Fortuyn het debat zijn blijven bepalen.

Zoals de politicoloog Mair stelt, gaat een dominante scheidslijn tevens gepaard met een prevalerende politieke taal, waar alle partijen zich toe dienen te verhouden. De taal van Wilders – de linkse elite, de massa-immigratie, Henk en Ingrid, islamisering, *dhimmitude* (onderwerping van niet-moslims aan moslims) en haatpaleizen (moskeeën) – heeft een dergelijk niet te negeren karakter gekregen. Niet alleen zijn er boeken geschreven over de taal van Wilders,⁵⁴ opposenten van Wilders zijn zijn taal gaan overnemen, zoals D66-leider Alexander Pechtold met zijn in 2012 verschenen boek *Henk, Ingrid en Alexander* (zie in deze bundel hierover ook de bijdrage van Te Velde).⁵⁵

Vergeleken met andere westerse landen is de publieke opinie in Nederland al lange tijd (sinds de jaren negentig) bijzonder negatief geweest over moslims. Volgens een rapport van het Amerikaanse peilingsbureau Pew heeft ongeveer de helft van de Nederlandse bevolking een negatieve opinie over moslims.⁵⁶ Uit een in 2019 gepubliceerd rapport van de European Council of Foreign Relations blijkt

dat islamitisch radicalisme als belangrijkste bedreiging voor Europa wordt gezien, in bijna alle Europese landen. Nederland scoort echter hoger dan alle andere landen, met een derde van alle respondenten die islamitisch radicalisme als grootste bedreiging opgeeft.⁵⁷

Het roept natuurlijk de typische kip-en-eivraag op: of het discours van de pvv inspeelt op al bestaande zorgen, of dat de pvv met haar alarmistische retoriek en media-impact dergelijke zorgen juist versterkt en aanwakkert. We kunnen hier volstaan met de vaststelling dat het een het ander niet hoeft uit te sluiten: zelfs als er een voedingsbodem bestaat voor een bepaalde politiek, dan zijn er alsnog concrete politieke inspanningen nodig om die zorgen inzet te maken van politieke strijd. Daarbij gaat het zowel om de prioriteit die aan bepaalde thema's wordt toegekend, als om de manier waarop een bepaalde problematiek politiek wordt geframed.

Zoals Mair stelt, hebben politieke partijen een belangrijke vormende invloed op de overtuigingen en identiteiten van het electoraat. Zij bepalen uiteindelijk de agenda en de kaders die kiezers hanteren om de wereld te interpreteren. De pvv is een saillant voorbeeld van die vormende invloed. Met haar discours van beschavingsstrijd biedt zij haar kiezers een ideologisch frame dat hen in staat stelt om hun ongearticuleerde zorgen over de islam politiek te plaatsen. De pvv – hier bij monde van Bosma in 2011 – ziet haar eigen functie ook primair op die pedagogische wijze:

Natuurlijk hopen ook wij, net als alle andere partijen, het bij de verkiezingen goed te doen. Maar onze taak is ook een andere, namelijk het vertellen van het verhaal van de islam en de massa-immigratie om zo een tegenwicht te vormen voor de roze wensdromen die de boven ons gestelden ons voorhouden. Het openscheuren van de discussie is minstens zo belangrijk als het aantal zetels dat we halen. We zijn niet alleen politici, we zijn ook een beetje zendelingen. Het is daarom altijd schitterend te zien hoe gewone burgers de boodschap oppakken. Na ons succes bij de Europese verkiezingen gaan actualiteitenrubrieken op zoek naar onze achterban in Volendam, waar we 40 procent van de stemmen behaalden. Een man op de markt zegt: 'Die islam is helemaal geen godsdienst. Het is uit op verovering.' Op een

pvv-bijeenkomst in Drachten zegt iemand die net van de steiger komt: ‘De linksen steunen de islam. Die wil dhimmi’s van ons maken.’ Het zijn momenten die veel goedmaken. Nederland gaat het steeds beter snappen.⁵⁸

Gevestigde partijen hebben deze identiteitspolitiek veelal in meer gematigde vorm overgenomen (zie ook de bijdrage van Akkerman in deze bundel over de invloed van de pvv op het immigratiebeleid), en daarmee het idee dat er sprake is van een acute dreiging verder versterkt. Zo hield toenmalig minister van Volksgezondheid Edith Schippers (vvd) in 2016 de H.J. Schoo-lezing, waarin zij liet weten dat de opkomst van de islam in Nederland haar ’s nachts wakker hield. Ze vertelde in haar lezing over haar zorgen om de vrijheid van haar dochter om in de toekomst haar eigen keuzen te maken. De Nederlandse kernwaarden zouden onder druk staan. In haar toespraak schetste zij een duister beeld over de integratie van moslims in Nederland, die zich door het ‘oprukkende fundamentalisme’ steeds meer van de samenleving zouden afkeren. Referenties aan wetenschappelijke rapporten over de integratie van moslimminderheden of de staat van het salafisme in Nederland, ontbraken in de lezing. Alhoewel Schippers zich op een reeks van punten – zoals het sluiten van grenzen en moskeeën – tegen de pvv keerde, bevestigde ze in grote lijnen diens alarmistische beeld: onze vrijheid kunnen we ‘in een oogwenk verliezen.’⁵⁹

Een stap verder ging Sybrand Buma, toenmalig leider van het cda, in zijn H.J. Schoo-lezing uit 2017. In die lezing beschuldigde hij de hoogopgeleide elite ervan dat zij de opkomst van Wilders en Trump afdeden als irrationele oprispingen. In werkelijkheid waren gewone Nederlanders verweesd, ze waren iets kwijtgeraakt wat elites helemaal niet zagen: ‘hun gevoel van gemeenschap, hun identiteit, hun gevoel thuis en geborgen te zijn’. Buma refereerde daarbij aan Huntingtons theorie van de botsing der beschavingen en stelde dat ‘immigratie en globalisering de *clash of civilizations* in ons huis’ bracht.

Voortbouwend op Huntington stelde Buma dat het Westen in een ‘eeuwenoude joods-christelijke waardentraditie’ staat, die de Verlichting heeft voortgebracht. Daartegenover staat enerzijds de islam, die volgens hem nimmer een vergelijkbaar verlicht stadium zou kunnen bereiken. ‘De hoop dat er uit de hierheen gebrachte stromingen uit het Midden-Oosten en Noord-Afrika een soort Europese verlichte islam

zou ontstaan', zo stelt Buma, 'is ijdel gebleken.' Anderzijds is daar 'het cultuurrelativisme van het multiculturele vooruitgangdenken', dat door progressieve cultuurelites wordt uitgedragen. Buma beschuldigt hen ervan de bevolking van het land te hebben vervreemd door nieuwkomers welkom te heten.⁶⁰

In een uitgebreide kritische reactie in *De Groene Amsterdammer* stelden hoogleraar sociologie Jan Willem Duyvendak en rechtsfilosoof Tamar de Waal dat 'het gedachtegoed van Buma nauwelijks meer te onderscheiden is van dat van Wilders'.⁶¹ Dat lijkt op hun beurt weer een onderschatting te zijn van het radicalisme van Wilders. Terugblikkend kunnen we stellen dat deze pogingen van gevestigde partijen om de PVV te bestrijden door delen van haar programma in gematigde vorm over te nemen, niet het resultaat hebben gehad dat ervan verwacht werd. De bijvangst is een normalisering van de kernthese van de PVV dat er een epische cultuurstrijd woedt tussen het Westen en de islam.

De partij die wél in staat is gebleken om de PVV electoraal te treffen is Forum voor Democratie (FvD) van Thierry Baudet. Forum bouwt duidelijk voort op de identiteitspolitiek van de PVV, maar geeft deze net een andere politieke invulling. Bovenal zien we de extremere posities van de PVV – veelal in licht gewijzigde vorm – bij Forum terugkomen. FvD lijkt daarmee de ruimte op uiterst rechts te benutten die de PVV door de jaren heeft weten te cultiveren en te normaliseren.

Zo suggereert Baudet eveneens dat er sprake is van een gecoördineerd plan om de Europese bevolking te vervangen. Wilders heeft recent verwezen naar de theorie van de 'Grand Remplacement' (omvolking) van de Franse schrijver Renauld Camus. Deze theorie bouwt voort op het werk van Bat Ye'or, maar beperkt zich niet tot islamitische immigratie en heeft tevens een meer raciale ondertoon. Lega-leider Matteo Salvini, de aanvoerder van de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) Heinz-Christian Strache en Marion Maréchal-Le Pen (van het Rassemblement National, zoals het Front National sinds juni 2018 heet) staan bekend als aanhangers van de theorie.

Baudet verspreidt deze theorie eveneens op zijn Twitterpagina.⁶² Hij verkondigt een vergelijkbaar idee ook op meer omfloerste wijze, door te stellen dat het Westen lijdt aan een auto-immuunziekte: 'Op elk vlak worden we verzwakt, ondermijnd, overgeleverd. Kwaadwillende, agressieve elementen worden ons maatschappelijk lichaam in

ongehoorde aantallen binnengeloodst, en de werkelijke toedracht en gevolgen worden verdoezeld.⁶³ Net als Wilders stelt Baudet daarbij dat de elites actief bezig zijn om het Westen van binnenuit te ondermijnen.

Een derde element dat beide partijen gemeen hebben is de apocalyptische insteek van hun retoriek. Baudet heeft herhaaldelijk gesteld dat we in een tijd leven die veel parallellen bevat met de jaren dertig van de twintigste eeuw. De westerse beschaving wordt bij Baudet niet zozeer met de ondergang bedreigd, de ondergang lijkt zich gedeeltelijk al te hebben voltrokken. ‘En zo staan we hier, te elfder ure, tussen de brokstukken van wat ooit de grootste en mooiste beschaving was die de wereld heeft gekend’, zegt Baudet in zijn overwinningstoespraak na de Provinciale Statenverkiezingen van maart 2019.⁶⁴ Bij de Forumleider gaat politiek niet zozeer om de verdediging van onze bestaande beschaving, als wel om de grootscheepse reconstructie van een mythische beschaving die verloren is gegaan.

Een laatste element waarbij Forum voortbouwt op de nalatenschap van de PVV is in haar openlijke afkeer van de internationale rechtsorde. Baudet heeft er zijn proefschrift aan gewijd. Voor hem is de internationale rechtsorde – zoals deze wordt vormgegeven door instituties als het Internationaal Strafhof, het Europees Hof voor de Rechten van de Mens of het Internationaal Gerechtshof – een fundamentele inbreuk op de soevereiniteit van nationale staten.

Conclusie

Sinds zijn breuk met de VVD heeft Geert Wilders een nieuwe vorm van identiteitspolitiek weten te populariseren, die breed opgang vond. De intellectuele wortels van deze identiteitspolitiek zijn te herleiden tot het werk van Bernard Lewis en Samuel Huntington. Hun these van de ‘botsing der beschavingen’ tussen het gesecculariseerde joods-christelijke Westen en de traditionele islam zou een belangrijk referentiepunt worden voor rechtse politiek in Nederland. Huntington stelde dat de oude ideologische tegenstellingen uit de Koude Oorlog vervangen zouden worden door een politiek die zich beriep op (religieuze, culturele en etnische) identiteit. De PVV werd de belangrijkste vertolker van deze identiteitspolitiek in Nederland. De partij consolideerde daarmee de sociaal-culturele conflictdimensie in de politiek (over

immigratie, integratie en islam) die Pim Fortuyn al eerder tot centraal referentiepunt had weten te maken.

Een dominante politieke scheidslijn gaat samen met een dominante politieke taal die andere conflicten en perspectieven vaak buitensluit. Met haar continue interventies en uitgebreide aanwezigheid in de media, heeft de PVV een toonaangevende invloed uitgeoefend op de taal van de Nederlandse politiek. Gevestigde partijen als de VVD en het CDA zijn zich daartoe gaan verhouden en hebben het identiteitspolitieke discours van de PVV vaak in gematigde vorm overgenomen, in een poging de partij van Wilders de wind uit te zeilen te nemen. De eerste partij die de PVV werkelijk electoraal heeft kunnen treffen, is echter Forum voor Democratie. Wat radicale denkbeelden betreft doet deze partij niet onder voor de PVV.

Wel is er sprake van een belangrijke accentverschuiving. De mobilisatie van de PVV tegen de islam kenmerkte zich door een duidelijke tegenstelling tussen de westerse moderniteit en de 'achterlijke' islam. In die zin had het anti-islamdiscours van de PVV altijd een resonantie met progressieve waarden. Bij Forum is niet enkel de islam een bedreiging. De westerse moderniteit wordt door Baudet bevraagd en zelfs als een cultuurondermijnende kracht gezien.⁶⁵ Thema's als vrouwenrechten en individualisme die door Wilders zijn opgevoerd als toonbeeld van westerse superioriteit, lijken bij Forum minder vanzelfsprekend tot de westerse kernwaarden te behoren.